

**Tlhahlija Ga Ka Fao O
Ka Šomišago Molao
Wa 2 Wa Tšwetšopele
Ya Phihlelelo Ya
Tshedimošo Wa 2000**

SEPEDI

Wepaete: www.sahrc.org.za

Emeile: info@sahrc.org.za

Twitter: [@SAHRCCommission](https://twitter.com/SAHRCCommission)

Facebook: [SAhumanrightscommission](https://www.facebook.com/SAhumanrightscommission)

Youtube: [SAHRC1](https://www.youtube.com/SAHRC1)

Dintlha tša Kgokagano tša Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa

Kantorokgolo Johannesburg

Mogala: 011 877 3600 • Fekese: 011 403 0684

Kapa Bohlabela Cape Port Elizabeth

Mogala: 043 722 7828 • Fekese: 043 722 7830

Foreisetata Bloemfontein

Mogala: 052 447 1133 • Fekese: 051 447 1128

KwaZulu-Natal Durban

Mogala: 031 304 7323/4/5 • Fekese: 031 304 7323

Limpopo Polokwane

Mogala: 015 2913500 • Fekese: 051 291 3505

Mpumalanga Nelspruit

Mogala: 013 752 8292 • Fekese: 013 752 6890

Kapa Leboa Upington

Mogala 054 332 3993/4 • Fekese: 054 332 7750

Leboa Bodikela Rustenburg

Mogala: 014 592 0694 • Fekese: 014 594 1089

Western Cape Cape Town

Mogala: 021 426 2277 • Fekese: 021 426 2875

Go hwetša dintlha ka go Tlhahli ya PAIA

Karolo ya 1

Matseno go Tlhahli ya PAIA

Karolo ya 2

Fao o ka thomago gona go hwetša tshedimošo ye e e hlokago

Karolo ya 3

Ka fao o ka dirago kgopelo ya go fihlelela tshedimošo

Karolo ya 4

Ke neng fao phihlelelo ya tshedimošo e ka/e swanetšego go ganwa

Karolo ya 5

Dingwalwa le methopo ye bohlokwa ya go hwetša tshedimošo go tšwela pele

MAREO A MOHOLA.....	6
LENANELO LA DIKHUTSOFATŠO	8
KAROLO YA 1.....	9
1.1. Nepo ya Tlhahli ye ya PAIA.....	10
1.2. Histori ya PAIA	10
1.3. Nepo ya PAIA le ka fao e ka šomišwago ka gona.....	10
1.4. Mošomo wa Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa	11
KAROLO YA 2.....	12
2.1 Go thoma	13
2.2. Tlhahli ya PAIA.....	13
2.3 Dingwalwa tša PAIA	14
2.4 Tshedimošo ye e hwetšagalago semeetseng ye e swerwego ke sehlongwa sa setšhaba	18
2.5 Tshedimošo ye e hwetšagalago semeetseng ye e swerwego ke khamphani goba sehlongwa sa phraebete	19

KAROLO YA 3.....	20
3. Naa ke dira bjang kgopelo ya PAIA?	21
3.1 Naa ke mang yo a ka dirago kgopelo ya PAIA?	21
3.2 Naa tshenyegelo ya go dira kgopelo ya PAIA ke bokae?	23
3.3 Naa mohlankedi wa Tshedimošo a ka nthuša go dira kgopelo ya PAIA	25
3.4 Naa ke dikimollo dife tša semolao tše ke nago le tšona ge kgopelo ya ka ya PAIA e anwa.....	27
KAROLO YA 4.....	31
4.1. Ke neng fao Phihlelelo ya Tshedimošo e ka Ganwago.....	32
4.2. Mabaka a Kgapeletšo ya Semolao kgahlanong le a Boikgethelo a go gana phihlelelo ya tshedimošo.....	32
4.3. Mabaka a go gana ka phihlelelo ya tshedimošo	33
4.4. Go Phumolwa ke Kgahlego ya Setšhaba	36
KAROLO YA 5.....	37
5.1. Dingwalwa tše bohlokwa	38
5.2. Melawana ya PAIA	38
5.3. Diphetošo tša PAIA	39
5.4. Diphetošo go Melawana ya PAIA	39
5.5. Dingwalwa tše dingwe tša mohola tša PAIA	39

Mareo a mohola

MAREO	TLHALOŠO
Tšhelete ya phihlelelo	<p>Ye ke tšhelete ye e swanetšego go lefša ke mokgopedi gos ehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete seo o kgopelago tshedimošo go sona, ya go lefa ditshenyegelo tša go nyaka le go kopiša dipego tše o di nyakago.</p> <p>(Go hwetša tshedimošo ka ga ditefišo tša phihlelelo ya tshedimošo bona Karolo ya 3 ya Tlhahli ye).</p>
Foromo ya A	<p>E hwetšwa mafelelong a PAIA, wepsaeteng ya Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa, le diwepsaeteng tša dihlongwa tše dingwe tša setšhaba tša mehutahuta. Foromo ye e šomišwa go kgopela phihlelelo ya tshedimošo ye e swerwego ke sehlongwa sa setšhaba.</p> <p>(Go hwetša tshedimošo ka botlalo ka ga Foromo ya A le go kgopela phihlelelo go tshedimošo go dihlongwa tša setšhaba bona Karolo ya 3 ya Tlhahli ye).</p>
Foromo ya C	<p>E hwetšwa mafelelong a Molao wa PAIA, wepsaeteng ya Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa, le diwepsaeteng tša dikhamphani tše dingwe tša phraebete tša mehutahuta.</p> <p>(Go hwetša tshedimošo ka botlalo ka ga Foromo ya C le go kgopela phihlelelo go tshedimošo ye e swerwego ke dihlongwa tša phraebete bona Karolo ya 3 ya Tlhahli ye).</p>
Tlhahli	<p>E ra Tlhahli ye ka ga PAIA yeo e ngwadilwego le go phatlalatšwa ke Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa k age go hlagišitšwe ka go Karolo ya 10 ya PAIA, go thuša batho go šomiša le go kwešiša Molao PAIA.</p>
Mohlankedi wa Tshedimošo le Motlatšamohlankedi wa Tshedimošo	<p>Mohlankedi wa Tshedimošo (yo ka dinako tše dingwe a bitšwago IO) ke motho yo a dumeletšwego ke sehlongwa seo go bolelwago ka sona go šoma ka dikgopelo tša PAIA. Go sehlongwa sa setšhaba yo ke motho yo e lego goba yo a šomago bjalo ka hlogo ya sehlongwa seo. Ge e le masepala, yena ke molaodi wa masepala; ge e le kgoro ya bosetšhaba e tla ba Molaodipharephare; go sehlongwa sa go swana le Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa, e tla ba Mohlankedimogolophethiši. Ge e le kgoro ya bosetšhaba e ka ba Molaodipharephare; ge e le sehlongwa sa go swana le Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa e ka ba Mohlankedimogolophethiši.</p> <p>Motlatšamohlankedi wa Tshedimošo (ka dinako tše dingwe o bitšwa DIO) ke motho yo a filwego mošomo wo ke Mohlankedi wa Tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba go thuša mokgopedi ka go nyaka tshedimošo.</p> <p>PAIA ga e hlagiše gore dihlongwa tša phraebete di be le Motlatšamohlankedi wa Tshedimošo; le ge go le bjale go šišinywa ke Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa gore di dire bjalo ka nepo ya go phethagatša mošomo gabotse le ka pela.</p> <p>(Go hwetša tshedimošo ka botlalo ka ga mešomo ya Bahlankedi ba Tshedimošo bona Karolo ya 3 ya Tlhahli ye).</p>

Boipiletšo bja ka Gare (Foromo ya B)	<p>Bakgopedi ba swanetše go šomiša Foromo ya B ya PAIA go dira boipelaetšo go sephetho seo se dirilwego fela ke makala a bosetšhaba a mmušo, a diphrobentshe goba a mebasepala mabapi le phihlelelo ya tshedimošo.</p> <p><i>(Go hwetša tshedimošo ka ga boipelaetšo bja ka gare bona Karolo ya 3 ya Tlhahli ye).</i></p>
Motho wa semolao	Khamphani goba sehlongwa seo se bonwago ke molao bjalo ka sehlongwa se tee goba 'motho' yo a nago le ditokelo le mešomo.
Tona	Go bolela ka Tona go mabapi le Tona ya Toka le Ditirelo tša Tshokollo.
Motho wa tlhago	Motho wa makgonthe, yo a fapanago le motho wa molao goba wa semolao wa go swana le khamphani ya mohlakanelwa (bona motho wa semolao ka mo godimo).
Sehlongwa sa phraebete	(Gape se bitšwa khamphani ya phraebete, sehlongwa, goba setheo), yo ke motho wa tlhago goba wa semolao goba wa selekane yo a kgathago tema goba yo a kgathilego tema ka kgwebišanong efe goba efe, kgwebo goba phrofešene le fela ka maemo ao.
Sehlongwa sa setšhaba	(Gape se bitšwa setheo sa setšhaba, kgoro, goba sehlongwa), ye ke kgoro efe goba efe goba sehlongwa sa mmušo sa bosetšhaba, sa phrobentshe le sa selegae. Se akaretša gape sehlongwa sefe goba sefe seo se dirago mošomo goba modiro wa mmušo ka nako yeo e lego gore pego ye go bolelwago ka yona e hlamilwe.
Pego	Tshedimošo efe goba efe ye e gatišitšwego go sa lebelewe sebopego sa yona, go akaretšwa, go fa mohlala, dingwalwa tše dingwadilwego, dibidio, bjalobjalo. Kgopelo ya pego go sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete e ka ra pego ye e swerwego ke sehlongwa seo go sa lebeletwe ge eba sehlongwa seo se hlamile pego yeo goba aowa.
Tšhelete ya kgopelo	<p>Tšhelete ye e swanetšego go lefša ya go dira kgopelo ya phihlelelo ya tshedimošo. Go dira kgopelo ya tshedimošo go sehlongwa sa setšhaba go beilwe tefelo ya mang le mang ya R35; go dira kgopelo ya phihlelelo ya tshedimošo go sehlongwa sa phraebete go beilwe tefelo ya mang le mang ya R50.</p> <p><i>(Go hwetša tshedimošo ka ga ditšhelete tša kgopelo le ditikollo bona Karolo ya 3 ya Tlhahli ye).</i></p>
Mokgopedi	Mokgopedi ke motho wa tlhago goba wa semolao yo a dirago kgopelo ya phihlelelo ya tshedimošo. Mokgopedi e ra gape motho yo a dirago kgopelo ya tshedimošo legatong la motho yo mongwe.
Motho wa boraro	Motho ofe goba ofe wa tlhago goba wa semolao yo e sego mokgopedi wa tshedimošo, goba yo e sego sehlongwa seo se kgopelwago phihlelelo ya tshedimošo.

Lenaneo la dikhutsofatšo

Dikhutsofatšo tše di latelago di hwetša ka mo gare ga Tlhahli ye le ka go dingwalwa tše dingwe tša PAIA tše di šomišwago ka tlwaelo:

DIO	Motlatšamohlankedi wa Tshedimošo
IO	Mohlankedi wa Tshedimošo
ODAC	Lefelo la Keletšo ka ga Temokrasi ye e Lokologilego
PAIA	Molao wa 2 wa 2000 wa Tšwetšopele ya Phihlelelo ya Tshedimošo
PPIA SAHA	Molao wa 4 wa 2013 wa Tšhireletšo ya Tshedimošo ya Sephiri Dibolokwa tša Histori tša Afrika Borwa
SAHRC	Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa

KAROLO YA 1

Matseno

Karolo ye e akaretša:

- 1.1 Nepo ya Tlhahli ye ya PAIA
- 1.2 Histori ya PAIA
- 1.3 Nepo ya PAIA le ka fao e ka šomišwago ka gona
- 1.4 Mošomo wa Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa

1.1 Nepo ya Tlhahli ye ya PAIA

Tlhahli ye e fa tshedimošo ka ga Molao wa Twetšopele ya Pihhlelelo ya Tshedimošo (PAIA) wa 2000. Tlhahli ye ya PAIA e tla thuša gape batho go dira dikgopelo tša tshedimošo ka fase ga PAIA, le go fa mehlala ya ka fao PAIA E bego e šomišwa ka gona mo nakong ye e fetilego go tšwetša pele ditokelo tša botho, ka go aba:

- » Kakaretšo ye e kwešišegago gabonolo ya PAIA
- » Karoganyo ya ka fao PAIA e ka šomišwago go phethagatša ditokelo tše dingwe tša botho
- » Lenaneo la mehuta ya tshedimošo yeo e ka kgopelwago ka go šomiša PAIA
- » Tlhahli ya kgato ka kgato ka ga ka fao o ka šomišago PAIA go dira kgopelo ya tshedimošo
- » Kakaretšo ya dithuto tše re ithutilego tšona go dikgopelo tša tshedimošo tša nakong ye e fetilego le melato ya kgorotshoko ya PAIA

1.2 Histori ya PAIA

Ge Molaotheo wa Afrika Borwa o be o sa thalwa ka nako ye e latelago go phuhlama ga kgethologanyo ka bo 1990, mekgatlo le batho ba mehuthuta ba ile ba dira lesolo la go tsenywa ga tokelo ya pihhlelelo ya tshedimošo. Go be go holofelwa gore go tsenywa ga tokelo ye ka gare ga Molao wa Ditokelo - e lego Kgaolo ya 2 ya Molaotheo - go tla netefatša gore dikgatako tša botho tša go swana le Kgethologanyo di ka se tsoge di hlagile gape le gatee ka ge mmušo le mekgatlo ya phraebete e ka gapeletšega go dira ka mokgwa wa boikarabelo le wa go hloka sephiri ka go fa pihhlelelo go tshedimošo, gomme ka go realo e tla palelwa ke go fihla sephiri seo se hlomilego maemo ao Kgethologanyo e hlagilego ka fase ga ona.

Ka 1996, Molaotheo wa Rephabliki ya Afrika Borwa wa 1996 o ile wa thoma go tsenywa tirišong. Karolo ya 32 e ukame tokelo ya go fihlelela tshedimošo yeo e swerwego ke bobedi dihlongwa tša setšhaba le tša phraebete. S e e b i l e , ka nakong yeo, karolo ya mathomo ya molao lefaseng yeo e dirilego gore go be le tokelo ya go fihlelela tshedimošo yeo e swerwego ke dihlongwa tša phraebete. Karolo ya 32 le yona e ile ya bolela gore melao e swanetše go hlangwa go dira gore go be le tokelo ya go fihlelela tshedimošo ka go fa dintlha ka botlalo ka ga ka fao tshedimošo ye e tšwago go dihlongwa tša setšhaba le tša phraebete e ka fihlelelwago ka gona, le go fa tshedimošo go tšwela pele ka ga mabaka ao ka ona sehlongwa sa setšhaba le sa phraebete di ka ganago pihhlelelo go tshedimošo.

Ka 2000 Molao wa Tšwetšopele ya Pihhlelelo ya Tshedimošo (PAIA) o ile wa ba molao, ka go realo wa phethagatša tlhagišo ya karolo ya 32 ya Molaotheo ya go hlama melao ye e amanago le pihhlelelo ya tshedimošo.

1.3 Nepo ya PAIA le ka fao e ka šomišwago ka gona

Nepo ya PAIA ke go tšwetša pele pihhlelelo ya tshedimošo, go gapeletša setlwaedi sa go hloka sephiri le boikarabelo ka Afrika Borwa. Godimo ga fao, PAIA, e ikemišeditše go hlohleletša temokrasi ye e lokologilego fao e lego gore batho go tšwa mathokong ka moka a bophelo ba maatlafatšwago go rerišana le mmušo le go kgatha tema ka diphehong tše di amago maphelo a bona.

Tokelo ya go fihlelela tshedimošo ke tokelo ye e swanago e nnoši ka ge e kgontšha go fihlelela ditokelo tše dingwe tša botho: ye ke ye nngwe ya ditsela tše bohlokwa kudu tšeo ka tšona PAIA e ka šomišwago.

Kabo ya ditirelo tša mmušo

- » PAIA e ka šomišwa go maatlafatša batho ka tshedimošo yeo ka yona ba ka rwešago mmušo boikarabelo ka ga kabo ya ona ya ditirelo tša motheo tša go swana le kago ya dintlo, meetse le kelelatšhila.

Ditokelo tša molotho tša boagi le tša sepolotiki

- » PAIA e ka šomišwa go kgoboketša tshedimošo yeo batho ba ka e šomišago go phethagatša ditokelo tša go swana le tokelo ya go bouta le tokelo ya tokologo ya go kgobokana.

Kgethologanyo le Tekatekano

- » PAIA e ka šomišwa bjalo ka sedirišwa sa tlhohleletšo ya go lwantšha kgethologanyo, go swana le kgethologanyo ye e amanago le morafe, bong, bjalobjalo, ka go ditheo tša mehutahuta tša setšhaba goba tša phraebete.

Go bohlokwa go lemoga gore PAIA e ka se šomišwe go hwetša dipego tše di ka šomišwago nakong ya ditshepedišo tša semolao tša kgorotshoko tša mabapi le baagi le melato ye mengwe ka morago ga ge ditshepedišo tšeo tša kgorotshoko di šetše di thomilwe ge tšweletšo goba phihlelelo ya dipego ya lebaka lona le e hlagišwa ke molao (*bona Karolo ya 7 ya Molao*).

1.4 Mošomo wa Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa

Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa (SAHRC) e filwe mošomo ka fase ga PAIA go:

- » Tšwetša pele tokelo ya phihlelelo ya tshedimošo
- » Hlokomela go tsenywa tirišong ga PAIA ka dihlongwa tša setšhaba le tša phraebete
- » Dira ditšhišinyo tša go maatlafatša Molao
- » Begela Palamente ngwaga ka ngwaga

Molao wa Tšhireletšo ya Tshedimošo ya Sephiri

Molao wa 4 wa Tšhireletšo ya Tshedimošo ya Sephiri wa 2013 (PPIA) o fetša PAIA ka ditsela tše ntši. Ye nngwe ya ditsela tše bohlokwa tšeo Molao o fetšago PAIA e amana le mošomo wa SAHRC. Ka fase ga PPIA, mešomo ya SAHRC go latela PAIA e tla fetišetšwa go Molaodi wa Tshedimošo, e lego sehlongwa se seswa seo se ikemego seo se tlogo hlongwa go hlokomela bobedi PPIA le PAIA, le go šoma ka dingongorego tše di amanago le phihlelelo ya tshedimošo le tšhireletšo ya tshedimošo ya sephiri.

Le ge go le bjale, SAHRC e tla tšwela pele ka ditlamego tša yona tša Molaotheo go tšwetša pele, go šireletša le go hlokomela tokelo go phihlelelo ya tshedimošo go swana le ditokelo tše dingwe ka moka tše di ukangwego ka go Molao wa Ditokelo.

KAROLA YA 2

Kgetsa tshedimoso yeo ehlokago

Karolo ye e akaretša

- 2.1 Fao o ka hwetšago ditlhahli tša mohola le dingwalwa tše di ka go thušago go dira dikgopelo tša tshedimošo
- 2.2 Yo o ka ikgokaganyago le yena go hwetša thušo ge o ka e hloka
- 2.3 Seo dihlongwa tša setšhaba le tša phraebete di kgopelwago go se dira go thuša bao ba kgopelago tshedimošo
- 2.4 Tshedimošo ye nngwe e hwetšagala semeetseng ka ntle le go dira kgopelo ya semmušo, karolo ye e tla fa kakaretšo ya fao o ka fihlelelago se

2.1 Go thoma

Nepo ya Molao wa PAIA ke go tšwetša pele ka mafolofolo setšhaba seo ka go sona batho ba Afrika Borwa ba nago le phihlelelo ye e šomago go tshedimošo go ba kgontšha go phethagatša ditokelo tša bona ka botlalo le go di šireletša. Eup ša ka dinako tše dingwe motho a ka no se be le bonnete bja gore a ka thoma kae le gore a ka dira bjang go fihlelela tshedimošo ka tsela yeo PAIA e laelago ka gona. PAIA e bona gore bothata bjo bo ka hlaga ka moso ebile o laela gore ditlhahli tše dingwe le dingwalwa di phatlalatšwe go beakanya seo se tlogo dirwa go tšwela pele go bao ba nyakago tshedimošo. Karolo ye e tla fa kakaretšo ya ditlhahli le dingwalwa tše, maikarabelo ya baphatlalatši ba ditlhahli le dingwalwa tše, le, se bohlokwa kudu, fao ba ka di hwetšago gona.

Ka nnete, ye nngwe ya didirišwa tše maatla tše motho a ka di šomišago go fihlelela tshedimošo ke kgopelo ya semmušo ya tshedimošo ye e dirwago go latela PAIA, yeo tlhahli ye e tla go thušago go e dira. Eupša gopola, se ga se mokgwa fela o nnoši wo o ka nyakago tshedimošo ka ona. Tshedimošo ye nngwe e hwetšagala semeetseng ka ntle le go dira kgopelo ya semmušo ya PAIA. Mabakeng a mangwe, molao o tloga o kgopela gore bobedi dihlongwa tša setšhaba le tša phraebete di tsebagatše tshedimošo ye itšego phatlalatša. Karolo ye e fa kakaretšo ya fao o ka fihlelelago tshedimošo gona.

PAIA e ikemišeditše go ba sengwalwa seo se maatlafatšago seo se thušago MaAfrika Borwa ka moka. O ikemišeditše go ba molao wo o kwešišegago gabonolo le wo o ka šomišwago ke mang goba mang. Motho ga a hloke go ba le ramolao go dira kgopelo ya tshedimošo mabapi le PAIA. Tlhahli ye e phatlaladitšwe e le go thuša MaAfrika Borwa go tšwa mathokong ka moka a bophelo go phethagatša tokelo ya bona ye e ukangwego ka gare ga molaotheo tša go fihlelela tshedimošo.

2.2. Tlhahli ya PAIA

Karolo ya 10 ya PAIA e nyaka gore Khomišene e ngwale le go phatlalatša tlhahli ye e kwešišegago gabonolo go thuša go fihlelela dipego le dingwalwa le go phethagatša tokelo ya motho go tshedimošo. Tlhahli ye ka dinako tše dingwe e bitšwa 'Tlhahli ya Karolo ya 10'.

E go fa tshedimošo ka moka ye o e hlokago go fihlelela dipego dife goba dife. E fa gape dintlha tša kgokagano tša dikgoro tša mmušo le dihlongwa tše di swarelago mmušo dipego, gammogo le dintlha tša boikgokaganyo tša dikhamphani tša phraebete tša mehutahuta. Khomišene e kgopelwa gape go fela e mpshafatša tlhahli ye bonyane gatee mengwaga ye mengwe le ye mengwe ye mebedi.

2.2.1 Fao o ka hwetšago tlhahli gona

Tlhahli ye e hwetšagala ka dipolelo ka moka tša semmušo tša Afrika Borwa: e lego Seisemane, Seafrikantshe, Setebele, Sethosa, Sezulu, Sepedi, Sesotho, Setswana, Seswati, Sevenda le Setsonga. Dikhopi tša tlhahli ye di ka hwetšwa ka dikantorongkgolo tša Khomišene le ka dikantorong ka moka tša diphrobentshe (dintlha tša boikgokaganyo tša dikantoro di ka hwetšwa mafelelong a Tlhahli ye). Godimo ga fao, dikhopi tša elektroniki di hwetšagala wepsaeteng ya Khomišene ya (www.sahrc.org.za).

2.3 Dingwalwa tša PAIA

Godimo ga Tlhahli ya Karolo ya 10 ka ga PAIA yeo e tlogo ngwalwa ke Khomišene, PAIA e kgopela gore sehlongwa se sengwe le se sengwe sa setšhaba, gammogo le dihlongwa tša phraebete, go tšweletša sengwalwa seo se nago le tshedimošo ka ga ka fao o ka šomišago PAIA go fihlelela dipego tša bona.

2.3.1 Digwalwa tša PAIA tša dihlongwa tša setšhaba

Karolo ya 14 ya PAIA e kgopela gore dihlongwa tša setšhaba ka moka di phatlalatše sengwalwa ka bonyane dipolelo tša semmušo tše tharo tšeo di thušago bao ba nyakago tshedimošo go dira dikgopelo tša tshedimošo go sehlongwa seo se amegago. Bonyane ke gore sengwalwa seo se swanetše go ba le tshedimošo ye e latelago ya mohola:

SEIWAAKWA	LEBUSO
Mošomo	Sebopego le mešomo ya sehlongwa sa setšhaba.
Dintlha tša boikgokaganyo	Aterese ya poso le ya mmila, mogala le nomoro ya fekese le, ge e le gona, aterese ya imeile ya mohlankedi wa tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba, gammogo le ya motlatšamohlankedi wa tshedimošo yo mongwe le yo mongwe wa sehlongwa sa setšhaba.
Tlhahli ya Karolo ya 10 ya PAIA	Tlhalošo ya Tlhahli ye yeo e ngwadilwego ke Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa le ka fao o ka e fihlelelago ka gona.
Magoro a dipego tše di swerwego	Tshedimošo ya maleba ya go thuša go nolofatša phihlelelo ya dipego tše di swerwego ke sehlongwa sa setšhaba. Sehlongwa sa setšhaba ka fao se swanetše go hlaloša dihlogotaba tšeo e swerwego dipego tša tšona, le magoro a dipego ao a swerwego go hlogotaba ye nngwe le ye nngwe.
Tshedimošo ye e hwetšagalago semeetseng	Tshedimošo ye nngwe e hwetšagalago semeetseng ka ntle le gore motho a kgopele phihlelelo ya yona go latela PAIA. Sengwalwa sa sehlongwa sa setšhaba se swanetše go laetša tshedimošo ye yeo e hwetšagalago semeetseng.
Ditirelo tša sehlongwa sa setšhaba	Tlhalošo ya ditirelo tše di hwetšwago ke maloko a setšhaba go tšwa go sehlongwa sa setšhaba, le ka fao ba ka hwetšago phihlelelo go ditirelo tšeo.
Go kgatha tema ga setšhaba	Tlhalošo ya thulaganyo goba tlhagišo efe goab efe ya gore motho a ikgokaganye, a dire ditlhagišo goba a kgate tema ka go goba a huetše go hlangwa ga melawana; goba go phethagatša ga maatla goba ga phethagatšo ya mešomo ke sehlongwa sa setšhaba.
Kimollo	Kgato ye o ka e tšeago ge e le gore mohlankedi wa tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba o gana go go fa phihlelelo ya tshedimošo.

2.3.2 Fao o ka hwetšago sengwalwa sa sehlongwa sa setšhaba

Dihlongwa tša setšhaba ka moka di swanetše go dira gore o hwetše sengwalwa seo gabonolo. Bonyane ke gore di kgopelwa go dira bjalo ka ditsela tše di latelago:

- Ka go dira gore khopi e hwetšagale ka kantorong ye nngwe le ye nngwe ya sehlongwa seo sa setšhaba ka nako ya diiri tša mošomo;

» Ka go dira gore sengwalwa seo se hwetšagale wepsaeteng, ge e le gona, ya sehlongwa sa setšhaba Ka ge go boletšwe ka mo godimo, Molao wa 4 wa 2013 wa Tšhireletšo ya Tshedimošo ya Sephiri (PPIA) o fetoša PAIA ka ditsela tše mmalwa. Ye nngwe ya tšona ke mabapi le dingwalwa tša Karolo ya 14 tša dihlongwa tša setšhaba. Ka fase ga PPIA dingwalwa tše di tla swanelwa ke go išwa go Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa, eupša di swanetše go hwetšagala inthaneteng fela le gore dirwa gore di hwetšwe ke motho mang goba mang yo a kgopelago khopi.

2.3.3 Dingwalwa tša PAIA tša dihlongwa tša phraebete

Dihlongwa tša phraebete le tšona di kgopelwa go ngwala sengwalwa go latela karolo ya 51 ya PAIA. Mo lebakeng le, ga se dihlongwa ka moka tša phraebete tše di kgopelwago go obamela karolo ye.¹ Ka fao, o ka hwetša gore sehlongwa seo o nyakago go kgopela tshedimošo go sona ga se na sengwalwa seo se ka go fago sona. Se ga se re gore sehlongwa seo ga se laolwe ke PAIA ka kakaretšo. O ka tšwela pele go dira kgopelo ya tshedimošo go sehlongwa se gomme se sa kgopelwa ke molao go šoma kgopelo ya gago. Tshepedišo ya go dira kgopelo ya tshedimošo go latela PAIA e dula e swana, le ge e le gore dihlongwa tše di kgopelwago di lokollotšwe go se ngwale sengwalwa seo.

NAA KE DIHLONGWA DIFE TŠA PHRAEBETE TŠE DI SA GAPELETŠEGEGO GO PHATLATŠA SENGWALWA SA TSHEDIMOSO?

Ka fao PAIA e ngwadilwego ka gona ke go kgopela dihlongwa tša phraebete KA MOKA go ngwala sengwalwa. Le ge go le bjale, Tona a ka lokolla dihlongwa tše dingwe tša phraebete goba magoro a dihlongwa gore di se ke tša phatlatšša sengwalwa. Mo lebakeng le, Tona o lokollotše dihlongwa tša phraebete KA MOKA gore di se ke tša gapeletšega go ngwala dingwalwa tše mo lebakeng la nako la mengwaga ye mehlano go thoma ka la 1 Janeware 2016 KA NTLE LE GE sehlongwa seo se wela ka gare ga magoro ao a filwego ka mo fase.

¹ Se se fetogile ka la 31 Desemere 2015, ge dihlongwa tša phraebete ka moka di tla swanelwa ke go ba le dingwalwa go latela karolo ya 51 ya PAIA.

Dikhamphani tše di latelago tša phraebete di swanetše go ngwala sengwalwa sa PAIA ge e le gore di thwetše bašomi ba go feta ba 50 ka diintastering tše di latelago goba ge di na le letseno la ngwaga ka ngwaga leo le fetago tšhelete ye e filwego:

INTASTERI	LETSENO LA NGWAGA KA NGWAGA
Temo	R2 milione
Meepe le Makgwara	R7 milione
Botšweletši	R10 milione
Mohlagase, Gase, le Meetse	R10 milione
Boagi	R5 milione
Bogwebi le Kgwebo ya Difatanaga le Ditirelo tša Tokišo	R15 milione
Kgwebo ya Holesseile, Badiredi ba tša Kgwebo le Ditirelo tša Dilogwa	R25 milione
Boapedi, Madulo le Kgwebo ye Nngwe	R5 milione
Polokelo le Dikgokagano	R10 milione
Ditirelo tša Ditšhelete le tša Kgwebo	R10 milione
Ditirelo tša Setšhaba, tše Kgethegilego le tša Setho	R5 milione

Tona o boletše gape gore dikhamphani ka moka tšeo di sa hlalošwego bjalo ka 'dikhamphani tša phraebete' ka fase ga karolo ya 1 ya Molao wa Dikhamphani wa 71 wa 2008 di kgopelwa go ngwala sengwalwa sa Karolo ya 51.

2.3.4 Fao o ka hwetšago sengwalwa sa sehlongwa sa phraebete

Dihlongwa tša phraebete ka moka tše di kgopelwago go ngwala sengwalwa di swanetše go dira gore o kgone go hwetša sengwalwa seo gabonolo. Bonyane ke gore, di kgopelwa go dira bjalo ka ditsela tše di latelago:

- » Ka go dira gore khopi e hwetšagale go tla go hlahlobja ka kantorong ye nngwe le ye nngwe ya sehlongwa seo sa phraebete ka diiri tša mošomo. Sehlongwa sa phraebete ga se sa swanela go lefiša tšhelete ya go hlahloba sengwalwa;
- » Ka go dira gore sengwalwa seo se hwetšagale wepsaeteng ya bona.

2.3.5 Ka fao o ka obamelago ka gona ge o le sehlongwa sa phraebete

Go na le tlhahlo ye mohola go bahlankedi ba tshedimošo ba dikhamphani tša phraebete tšeo di nyakago go obamela Karolo ya 51 ya PAIA wepsaeteng ya Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa (www.sahrc.org.za). Yona e akaretša thempoleite ye bahlankedi ba tshedimošo ba ka e šomišago bjalo ka peakanyetšo ya ka moso.

Go ya ka karolo ya 51, hlogo ya sehlongwa sa phraebete e swanetše:

- » Go mpshafatša diphetošo dife goba dife tša dingwalwa godimo ga sengwalwa kgafetšakgafetša;
- » Go dira gore sengwalwa se hwetšagale ka fao go beilwego ka gona ke Molao ka dikantorong tša khamphani wepsaeteng ya bona;
- » Go tsenya foromo ya kgopelo (Foromo ya C ya PAIA) ka menyualeng le go dira gore diforomo tša kgopelo di hwetšagale wepsaeteng le ka mafelong ka moka a khamphani.

Sengwalwa se swanetše bonyane se be le tshedimošo ye e latelago:

SENYAKWA	LE LUSO
Dintlha tša boikgokaganyo	Aterese ya poso le ya mmila, mogala le nomoro ya fekese le, ge e le gona, aterese ya imeile ya mohlankedi wa tshedimošo wa sehlongwa sa phraebete.
Tshedimošo ye e hwetšagalago semeetseng	Tshedimošo ye nngwe e hwetšagala semeetseng ka ntle le gore motho a kgopele phihlelelo ya yona go latela PAIA. Sengwalwa sa sehlongwa sa phraebete se swanetše go laetša tshedimošo ye yeo e hwetšagalago semeetseng.
Dipego tše di hwetšagalago ge di kgopelwa	Sengwalwa sa Karolo ya 51 se swanetše go fa magoro a dipego tše di hwetšagalago ge di kgopelwa.
Tshepedišo ya PAIA	Efa tshepedišo ya PAIA ye e swanetšego go latelwa go kgopela phihlelelo ya tshedimošo go tšwa go khamphani ya phraebete (ke gore, Foromo ya C).
Tshedimošo ya Khamphani	Go akaretša dintlha tša hlogo ya khamphani goba tša Mohlankedimogolophethiši wa khamphani (ka ge go ya ka PAIA Mohlankedi wa Tshedimošo wa khamphani ya phraebete ka tlwaelo ke Mohlankedimogolophethiši goba hlogo).
Ditšhelete	Efa ditšhelete tše di lefago ke mokgopedi le tša phihlelelo go latela PAIA (bona Karolo ya 3 go hwetša tshedimošo ka botlalo).
Kimollo	Naa ke dikimollo dife tše di hwetšwago ke bakgopedi ge kgopelo ya bona ya tshedimošo e gannwe?
Dintlha go tšwela pele	Dintlha dife goba dife go tšwela pele tše di amanago le dikgopelo tša phihlelelo ya dipego.

2.4 Tshedimošo ye e hwetšagalago semeetseng ye e swerwego ke sehlongwa sa setšhaba

Ga se tshedimošo ka moka ye e nyakago gore kgopelo ya semmušo e fihlelelwe. Dihlongwa tša setšhaba tša mehutahuta di kgopelwa ka mokgwa wa melao ye e fapafapanego go dira gore tshedimošo ye itšego e hwetšwe ke setšhaba. Dihlongwa tše ntši di tla tsebagatša gape tshedimošo ye nngwe go tšwela pele ka boithaopo ka maikemišetšo a go hloka sephiri, a boikarabelo le fao e hwetšagalago gabonolo go setšhaba. Ka nepo ya go tšwetša pele go tsebagatša tshedimošo ka boithaopo le go nolofatša phihlelelo ye kgolo mo tshedimošong ye, Karolo ya 15 ya PAIA e kgopela gore dihlongwa tša setšhaba ka moka di phatlalatše lenaneo, leo le bitšwago 'tsebišo ya Karolo ya 15' goba 'tsebišo ya tsebagatšo ka boithaopo', ya tshedimošo ka moka ye e emanago le sehlongwa seo yeo e ka hwetšwago ke mang goba mang semeetseng.

Mohlankedi wa tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba o kgopelwa go hlama tsebišo ya go tsebagatša tshedimošo ka boithaopo ya sehlongwa sa setšhaba, gomme a dire gore e hwetšagale ka dikantorong tša sehlongwa tša setšhaba gammogo le go e phatlalatša ka gare ga Kuranta ya Mmušo. Tsebišo ya go tsebagatša tshedimošo ka boithaopo e swanetše go tsebagatšwa ngwaga o mongwe le o mongwe.

Tsebišo ya go tsebagatša tshedimošo ka boithaopo e na le magoro a dipego le tlhalošo ya dipego tšeo di hwetšagalago semeetseng:

- » Go hlahlobja go latela melao efe goba efe ye e sego PAIA
- » Go reka goba go kopiša go tšwa sehlongweng sa setšhaba; le
- » Go tšwa sehlongweng sa setšhaba ka ntle le tefo.

Tsebišo ya go tsebagatša tshedimošo ka ntle le boithaopo e swanetše go hlaloša ka fao ka fihlelelago dipego ka gona tše di tsebagatšwago ka boithaopo ebile di hwetšagala ka boithaopo. Ga go hlokgale go dira kgopelo ya semmušo go dipego tše dingwe ge e le gore tšona dipego tšeo di šetše di tsebagaditšwe ka boithaopo ebile di hwetšagala semeetseng. Mabakeng a mantši, go nyakega tšhelete ya gore kgopelo yeo ya semmušo e šongwe gomme se se ka tšea go fihla ka matšatši a 30. S e se ka efogwa ge o ka thoma ka go bala tsebišo ya go tsebagatša tshedimošo ka boithaopo gomme wa tseba ge eba pego ye o e nyakago e hwetšagala semeetseng goba aowa.

Le ge e le gore ke kgapeletšo ya semolao gore sehlongwa sa setšhaba se phatlalatše tsebišo ya go tsebagatša tshedimošo ka boithaopo, ga se 'boithaopo'. Tsebišo ye e bitšwa 'tsebišo ya go tsebagatša ka boithaopo' ka gobane e fa tsebišo ya tshedimošo ka moka ye e tsebagaditšwego ka boithaopo, e sego ka gore go tšwa go sephetho sa mohlankedi wa tshedimošo ge eba o phatlalatša lenaneo leo goba aowa.

2.5 Tshedimošo ye e hwetšagalago semeetseng ye e swerwego ke khamphani goba sehlongwa sa phraebete

Se se no swana le ka mo legorong le mabapi le tshedimošo ye e hwetšagalago semeetseng go swana le ka go tshedimošo ye e swerwego ke sehlongwa sa setšhaba ka ntle le go dira kgopelo ya semmušo. Pele o ka dira kgopelo ya semmušo ya tshedimošo go latela PAIA ye go nago le kgonagalago ya gore e ka nyaka tefelo ya tšhelete le lebaka la nako la go leta la matšatši a 30, go bohlokwa go tseba ge eba tshedimošo ye e šetše e tsebagaditšwe le gore e hwetšagala semeetseng ka ntle le go dira kgopelo ya semmušo.

Hlogo ya sehlongwa sa phraebete e ka, ka boithaopo le ka dinakong tše dingwe, hlama lenaneo la tshedimošo ye e hwetšagalago semeetseng go sehlongwa sa phraebete ka ntle le go dira kgopelo ya semmušo. Lenaneo le le bitšwa 'tsebišo ya karolo ya 52' goba 'tsebišo ya go tsebagatša ka boithaopo.'

Go fapana le sehlongwa sa setšhaba fao bahlankedi ba tshedimošo ba swanetšego go phatlalatša tsebišo ya go tsebagatša ka boithaopo, mohlankedi wa tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba ga a gapeletšege go dira bjalo. Ka ge PAIA e hlaloša, a "ka, ka boithaopo" phatlalatša lenaneo leo. Se ke phapano e kgolo magareng ga tsebišo ya karolo ya 52 ya dihlongwa tša phraebete le tsebišo ya karolo ya 15 ya dihlongwa tša setšhaba.

Tsebišo ya go tsebagatša tshedimošo ka boithaopo ya sehlongwa sa phraebete e na le magoro a dipego le tlhalošo ya dipego tšeo tše di hwetšagalago semeetseng:

- » Go tla go hlahlofiwa go latela melao efe goba efe ye e sego ya PAIA;
- » Go reka goba go kopišwa go sehlongwa sa setšhaba; le
- » Go sehlongwa sa setšhaba ka ntle le tefišo.

Tsebišo ya go tsebagatša tshedimošo ka boithaopo gape e swanetše go hlaloša ka fao o ka fihlelelago dipego tšeo di tsebagatšwago ka boithaopo e bile di hwetšagala semeetseng.

KAROLA YA 3

Ka fao o ka dirago
kgopelo ya go fihlelela
tshedimošo

Karolo ye e akaretša tše di latelago:

- 3.1 Mehuta ya kgopelo
- 3.2 Ditšhelete tše di amanago le go dira dikgopelo
- 3.3 Mošomo wa Mohlankedi wa Tshedimošo
- 3.4 Kimollo ya semolao

3. Naa ke dira bjang kgopelo ya PAIA?

Kgopelo ya go fihlelela tshedimošo e ka dirwa go bobedi dihlongwa tša setšhaba le tša phraebete. Motho yo a dirago kgopelo o tsebja bjalo ka “mokgopedi”. PAIA e fa ka botlalo mekgwa ye e fapafapanego ya go fihlelela tshedimošo go sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete. Diforomo tše di beilwego di swanetše go šomišwa ge go kgopelwa tshedimošo. Diforomo tše di ka hwetšwa go PAIA.

MOHUTA WA SEHLONGWA	FOROMO YA PAIA	KAROLO YA PAIA
Sehlongwa sa setšhaba	Foromo ya A	Karolo ya 18
Sehlongwa sa phraebete	Foromo ya C	Karolo ya 53

Diforomo di swanetše di swanetše go hwetšagala diwepsaeteng tša bobedi sehlongwa sa setšhaba le sa phraebete. Di ka hwetšwa gape ka kantorong ya phrobentshe ya Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa, gammogo le wepsaeteng ya www.sahrc.org.za.

3.1 Naa ke mang yo a ka dirago kgopelo ya PAIA?

Motho ofe goba ofe o dumeletšwe go dira kgopelo ka fase ga PAIA. Mokgopedi a ka ba:

Motho wa tlhago

- » motho yo ga a gapeletšege go ba modudi wa Afrika Borwa goba yo a phelago ka Afrika Borwa

GOBA

Motho wa semolao

- » go swana le kgwebo goba mokgatlo

GOBA

Motho yo a šomago legatong la motho wa tlhago goba wa semolao

Mokgopedi o na le tokelo ya go fihlelela tshedimošo ya sephiri ka ga mokgopedi ka boyena, goba ka ga motho yoo kgopelo e dirwago legatong la gagwe.

Sehlongwa sa setšhaba se bonwa bjalo ka motho wa semolao gomme se ka dira kgopelo ya go fihlelela dipego te di swerwego ke dihlongwa tša phraebete, ge fela sehlongwa sa setšhaba se (1) šoma legatong la kgahlego ya setšhaba, le (2) ge dipego di nyakwa go phethagatšha goba go šireletša ditokelo dife goba dife tše e sego tša sehlongwa sa setšhaba.

Go bohlokwa go lemoga gore PAIA ga e tloge e hlagišetša dikgoro tša mmušo (go akaretšwa tša bosetšhaba, tša diprobentshe le tša makala a phrobentshe), le motho ofe goba ofe goba sehlongwa seo se phethagatšago maatla goba dirago mošomo go latela Molaotheo, (go swana le SAHRC le Kantororo ya Mošireletši wa Setšhaba), goba molaotheo wa phrobentshe (go swana le Lekgotla la go Aba Dilaesentshe tša Bjala la ka Kapa Bodikela), go dira dikgopelo tša PAIA go dihlongwa tše dingwe tša setšhaba.

3.1.1 Naa ke tlatša bjang foromo ya kgopelo ya PAIA?

Kgopelo ya go fihlelela tshedimošo ye e swerwego ke sehlongwa sa setšhaba le sa phraebete e dirwa ka go tlatša foromo ya kgopelo ya PAIA gomme ya romelwa go sehlongwa seo se amegago. Kgopelo go PAIA e swanetše go lebišwa go Mohlankedi wa Tshedimošo, go Motlatšamohlankedi wa Tshedimošo goba go Hlogo ya sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete, gomme o swanetše go šomiša dintlha tša boikgokaganyo tše di nepagetšego le tša moragorago.

Godimo ga go fa dintlha ka ga sehlongwa sa maleba, foromo ye e beilwego ya kgopelo ya PAIA e akaretša tše di latelago:

TSHEDIMOŠO	TLHAHOŠO
Dintlha tša mokgopedi	Tshedimošo ye e lekanego ka ga mokgopedi go dira gore go be bonolo go tseba mokgopedi, go akaretšwa dintlha tša boikgokaganyo tša mokgopedi: aterese ya poso, aterese ya imeile, fekese le/goba nomoro ya mogala ka Afrika Borwa.
Dintlha tša pego ye e kgopelwago	Tshedimošo ye e lekanego ya go dira gore go be bonolo go tseba pego yeo. Letlakala la tlaleletšo le ka šomišwa go ngwala kgopelo ka botlalo, ge fela letlakala le lengwe le le lengwe la tlaleletšo le ka saenwa gomme la tsenywa go foromo ya kgopelo.
Mokgwa wa go fihlelela pego	Tlhalošo ya mokgwa goba tsela yeo ka yona pego e swanetšego go fiwa ka yona goba e ka dirwago gore e hwetšagale ka yona.
Mokgwa wo o ka tsebišago mokgopedi ka ga phihlelelo ya pego	Tsela yeo o ka tsebišago mokgopedi ka ga sephetho sa go dumela goba sa go gana kgopelo yeo.
Kgetho ya polelo	Ge kgopelo e dirwa go sehlongwa sa setšhaba, polelo ye o nyakago go hwetša pego ka yona e swanetše go fiwa.
Mabaka ao motho yo a dumeletšwego yo a dirago kgopelo a e dirago ka ona	Ge kgopelo e dirwa legatong la motho yo mongwe, bohlatse bja mabaka ao motho yo a dirago kgopelo ka ona a swanetše go fiwa (yo a tsebjago bjalo ka motho yo a dumeletšwego).
Ditokelo tše di amegago	Ge kgopelo e dirwa go sehlongwa sa phraebete, mokgopedi o swanetše go fa tokelo ye e amegago gomme a hlaloše gore ke ka lebaka la eng kgopelo e nyakwa go phethagatša goba go šireletša tokelo yeo.

Bakgopedi bao ba palelwago ke go bala goba go ngwala ba ka dira dikgopelo ka molomo go Mohlankedi wa Tshedimošo goba go Motlatšamohlankedi wa Tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba, yo ka morago a nago le maikarabelo a go tlatša Foromo ya A legatong la mokgopedi.

3.1.2 Naa go na le tshepedišo ye e swanetšego go latelwa ge o dira kgopelo ya PAIA?

Mokgopedi os wanetše go fiwa phihlelelo go dipego tše di kgopetšwego, ge fela a obametše dinyakwa tše di latelago tša tshepedišo:

- » Kgopelo ya PAIA e swanetše go dirwa foromong ye e nepagetšego (Foromo ya A ya dihlongwa tša setšhaba, Foromo ya C ya dihlongwa tša phraebete), gomme e lebišwe go Mohlankedi wa Tshedimošo goba go Motlatšamohlankedi wa Tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete, goba go Hlogo ya sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete.
- » Foromo ya kgopelo ya PAIA e swanetše go tlišwa ka letsogo, e poswe, e fekeswe goba e romelwe ka emeile go sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete seo kgopelo e dirilwego go sona.
- » Dipego tše di kgopetšwego ga di angwe ke mabaka a go gana kgopelo ao a filwego ka fase ga PAIA.

3.2 Naa tshenyegelo ya go dira kgopelo ya PAIA ke bokae?

Bakgopedi ba kgopelwa go lefa tšhelete ye e lefišwago ge ba kgopela phihlelelo ya dipego go tšwa go bobedi sehlongwa sa setšhaba le sa phraebete.

Tšhelete ye e lefišago ya go kgopela dipego go sehlongwa sa setšhaba ke R35, mola e le gore tšhelete ye e lefišago ya go kgopela dipego go sehlongwa sa phraebete ke R50.

Go bohlokwa go lemoga gore bakgopedi bao ba kgopelago phihlelelo ya tshedimošo ya bona ya sephiri ba lokollwa go lefa tšhelete; le ge go le bjale, ba sa kgopelwa go lefa tšhelete ya phihlelelo.

Bakgopedi bao ba hwetšago letseno la ka fase ga R14, 712 ka ngwaga (ge ba se ba nyala/nyalwa) le bao ba hwetšago R27,192 ka ngwaga (ge ba nyetše/nyetšwe goba ba le selekaneng sa bophelo), ga SE ba swanela go lefa ditšhelete tša kgopelo.

3.2.1 Naa tshenyegelo ya go fihlelela dipego ka fase ga PAIA ke bokae?

Bakgopedi ba kgopelwa gape go lefa ditšhelete tša go fihlelela dipego tša sehlongwa sa setšhaba le sa phraebete. Tšhelete ye e akaretša ditshenyegelo tša go nyaka pego le go e kopiša.

Ditšhelete tše di lefšago tša go fihlelela dipego tše di swerwego ke sehlongwa sa setšhaba ke:

MOŠOMO	TŠHELETE YE E LEFŠAGO
Khopi ya Letlakala la A4	Disente tše 60
Go phrintha letlakala la A4	Disente tše 40
Khopi ye e lego go CD	R40
Go ngwalolla diswantšho tša go bonwa ka letlakala la A4	R22
Khopi ya seswantšho sa go bonwa	R60
Go ngwalolla kgatišo ya mantšu ka letlakala la A4	R12
Khopi ya kgatišo ya mantšu	R17
Go nyaka le go lokiša pego go tlo e tsebagatša	R15 ka iri goba karolo ya yona, go sa akaretšwe iri ya mathomo, yeo go nyakegago ka mabaka go e nyaka le go e lokiša

Ditšhelete tše di lefšago tša go fihlelela dipego tša sehlongwa sa phraebete ke:

MOŠOMO	TŠHELETE YE E LEFŠAGO
Khopi ya Letlakala la A4	R1.10
Go phrintha letlakala la A4	Disente tše 75
Khopi ye e lego go CD	R70
Go ngwalolla diswantšho tša go bonwa ka letlakala la A4	R40
Khopi ya seswantšho sa go bonwa	R60
Go ngwalolla kgatišo ya mantšu ka letlakala la A4	R20
Khopi ya kgatišo ya mantšu	R30
Go nyaka le go lokiša pego go tlo e tsebagatša	R30 ka iri goba karolo ya yona, go sa akaretšwe iri ya mathomo, yeo go nyakegago ka mabaka go e nyaka le go e lokiša.

Ditšhelete tše di lefišwago tša poso tše di swanetšego go lefša ke mokgopedi gore go tlišwe dipego tša bona sebakeng sa ge e le dihlongwa tša setšhaba le tša phraebete.

Go se akaretšwe

Ge Mohlankedi wa Tshedimošo, Motlatšamohlankedi wa Tshedimošo, goba Hlogo ya sehlongwa sa setšhaba/sa phraebete a nagana gore go kgoboketša le go tšweletšwa leswa ga dingwalwa go tlo tšea nako ya go feta diiri tše tshela, o swanetše go tsebiša mokgopedi, (ka tsebišo ya semmušo), gore tee-tharong ya tšhelete ya phihlelelo e swanetše go lefa pele ga nako bjalo ka tepositi.

Ge e le gore pego ga e fiwe ka mokgwa wo e kgopetšwego ka yona, tšhelete ye e lefišwago mokgopedi ya phihlelelo ga se ya swanela go feta tšhelete ye e ka bego e lefišitšwe ge phihlelelo e be e tla fiwa ka mokgwa wo o bego e kgopetšwe ka yona. Le ge go le bjale, molawana wo ga o šome ge mokgwa o mongwe o nyakwa ka gobane tshedimošo e swanelwa go tlošwa dipegong.

Ge e le gore mokgopedi ga a kgone go bala, go lekodišiša goba go kwa pego ka mokgwa wo e swerego ke sehlongwa sa setšhaba ka ona ka lebaka la bogole, sehlongwa sa setšhaba se kgopelwa go fa pego yeo ka mokgwa wo o fihlelelwago ke mokgopedi. Tšhelete ya phihlelelo ye e lefišwago mokgopedi ga se ya swanela go feta tšhelete ye e ka bego e lefišitšwe ge nkabe pego yeo e hwetšwa ka fao motho yoo wa segole a bego a ka e nyaka ka gona.

3.3 Naa Mohlankedi wa Tshedimošo a ka nthuša go dira kgopelo ya PAIA?

Ge kgopelo ya PAIA e dirwa go sehlongwa sa setšhaba, Mohlankedi wa Tshedimošo goba Motlatšamohlankedi wa Tshedimošo o swanetše go go thuša fao go hlokegago gona go tlatša diforomo tša PAIA.

Thušo yeo e swanetše go fiwa ka ntle le tefo.

MEŠOMO YA MOHLANKEDI BA TSHEDIMOŠO	TLHALOŠO
Thuša mokgopedi go tlatša diforomo tša PAIA	Ge kgopelo ya PAIA e sa latele dinyakwa ka moka tše di beilwego tše di ngwadilwego ka go PAIA le godimo ga foromo, Mohlankedi wa Tshedimošo goba Motlatšamohlankedi wa Tshedimošo GA se a swanela go gana kgopelo. Sebakeng seo, Mohlankedi wa Tshedimošo o swanetše go tsebiša mokgopedi, ka go ngwala, gore o kgona go dumelela kgopelo yeo ka gobane ga se ya felela, gomme a thuše mokgopedi go dira diphetšo tše di hlokagalago godimo ga foromo. Ge mokgopedi a sa fetole lengwalo leo goba a sa phošolle foromo yeo ka nako ye e kwagalago, gona Mohlankedi wa Tshedimošo a ka gana kgopelo yeo.
Fa mokgopedi tshedimošo ya maleba fao go kgonagalago	Ge go kwagala le ge go kgonagala go dira bjalo, Mohlankedi wa Tshedimošo o swanetše go fa mokgopedi tshedimošo efe goba efe ye e swerwego ke sehlongwa sa setšhaba yeo gape e lego maleba go kgopelo, le ge e le gore dipego ga se tša ba karolo ya kgopelo ya mathomomng.
Fetišetša kgopelo	Ge kgopelo ya PAIA e dirwa go sehlongwa sa setšhaba seo se phošagetšego, Mohlankedi wa Tshedimošo wa sehlongwa seo o swanetšego fetišetša kgopelo yeo go sehlongwa sa setšhaba seo se nepagetšego mo matsatšing a 14 ka morago ga go amogela kgopelo gomme o swanetše go tsebiša mokgopedi ka ga phetišetšo yeo ya kgopelo ka go mongwalela lengwalo.

Matšatši a 30 a go fetola kgopelo	Kgopelo ya PAIA e e swanetše go fetolwa ke sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete mo matšatšing a 30 ka morago ga go amogela kgopelo. Mohlankedi wa Tshedimošo a ka kgpela gore nako ya go fetla lengwalo leo e katološwe matšatši a tlaleletšo ao a sa fetego a 30, gomme ka mabaka a itšego, ao a akaretšago (1) dingwalwa tše kgolo, (2) ka go rerišana le dihlongwa tše dingwe tša setšhaba le tša phraebete, (3) goba ge e le gore mokgopedi o file katološo ka go ngwala. Go dumeletšwe fela katološo e tee ka kgopelo ya PAIA.
Go dumelela goba go gana phihlelelo	Ke maikarabelo a Mohlankedi wa Tshedimošo go dumelela goba go gana phihlelelo ya dipego. Sephetho se se swanetše go tsebišwa mokgopedi ka go ngwalwa.
Mokgwa wa phihlelelo, tšhelete ye e lefšwago ya phihlelelo le kimollo	Ge kgopelo ya PAIA e dumelelwa, Mohlankedi wa Tshedimošo o swanetše go tsebiša mokgopedi ka ga mokgwa wo phihlelelo ya pegu e tlogo fiwa ka ona le tšhelete ye e lefšwago ya phihlelelo ya pegu, ye e swanetšego go lefa ge phihlelelo e se no fiwa. Tsebišo ye e swanetše go tsebiša mokgopedi gape gore o na le tokelo ya go dira boipelaetšo bja ka gare le go dira kgopelo go kgorotsheko kgahlanong le tšhelete ya phihlelelo ye e lefšago goba kgahlanong le mokgwa wo phihlelelo ya pegu e tlogo fiwa ka ona. Godimo ga fao, tsebišo e swanetše go fa gape tshedimošo ka ga nako yeo ka yona boipelaetšo goba kgopelo ya kgorotsheko e swanetšego go dirwa ka yona gammogo le tshepedišo ye e swanetšego go latelwa.
Go gana kgopelo	Ge kgopelo ya PAIA e ka ganwa, tsebišo ye e fiwago mokgopedi e swanetše go bolela mabaka a go gana, gomme a swanetše go thekgwa ke ditlhagišo tša maleba tša PAIA. Go swana le mokgwa goba phihlelelo le tšhelete ya phihlelelo ye e lefšago, tsebišo e swanetše go fa mokgopedi tshedimošo mabapi le tokelo ya gagwe ya go dira boipelaetšo bja sephetho seo goba ya go dira kgopelo go kgorotsheko.
Go fega go lokollwa ga pegu	Mohlankedi wa Tshedimošo a ka tšea sephetho sa go fega go lokollwa ga pegu go ya go mokgopedi go latela Karolo ya 24 ya PAIA, ge e le gore pegu yeo e ikemišeditše gore e tla phatlalatšwa mo matšatšing a 90 goba ge e le gore pegu yeo go nyakwa ke molao gore e phatlalatšwe eupša e se ya hlwa e phatlalatšwa.

PAIA e bolela ka go Karolo ya 23 (ya sehlongwa sa setšhaba) le ya 55 (ya sehlongwa sa phraebete) gore ge e le gore Mohlankedi wa Tshedimošo o palelwa ke go hwetša dipego tše itšego tše di kgopetšwego, goba go dumelwa gore ga di gona, Mohlankedi wa Tshedimošo o swanetše, ka morago ga go netefatša gore magato ka moka ao a kwagalago a nyakilwe go hwetša pegu yeo, a romele abitabiti go mokgopedi a efa tsebišo ya gore dipego tšeo di nyakwago ga di gona goba ga di hwetšagale. Abitabiti yeo e swanetše go ngwalwa ka botlalo kudu.

3.4 Naa ke dikimollo dife tša semolao tše ke nago le tšona ge kgopelo ya ka ya PAIA e ganwa?

Mokgopedi o na le tokelo ya go tšea dikgato tša semolao kgahlanong le Mohlankedi wa Tshedimošo, Motlatšamohlankedi wa Tshedimošo, goba Hlogo ya sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete ge Mohlankedi wa Tshedimošo a tšere sephetho sa go:

- » Gana phihlelelo go pego
- » Katološa nako ya go fetola kgopelo
- » Lefiša tšhelete ya kgopelo goba tšhelete ya phihlelelo ya pego
- » Fa phihlelelo go pego ka mokgwa wo o fapanego le wo o kgopetšwego mathomong.

Karolo ye e tla hlaloša dikimollo tša semolao tše bakgopedi ba ka di hwetšago bao ba ratago go ganetšana le sephetho sa Bahlankedi ba Tshedimošo.

3.4.1 Kimollo ya Semolao kgahlanong le Dihlongwa tša Setšhaba

Ge mokgopedi a se a thabišwa ke sephetho seo se tšerwego ke Mohlankedi wa Tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba, mokgopedi o na le tokelo ya go dira boipelaetšo bja ka gare. Boipiletšo bja ka gare bo dirwa ke motho wa maemo a godimo kudu yo a lekodišišago sephetho sa Mohlankedi wa Tshedimošo gomme a tšea sephetho sa ge eba o tšere sephetho sa maleba. Ge motho yoo wa maemo a godimo a dumelela sephetho sa Mohlankedi wa Tshedimošo, gona boipelaetšo bja ka gare bo a ganwa gomme sephetho sa mathomong sa mabapi le kgopelo ya PAIA sa tlišetšwa. Ge motho yoo wa maemo a godimo a sa dumelele sephetho sa Mohlankedi wa Tshedimošo, gona boipelaetšo bo a fiwa gomme sephetho sa mathomong sa mabapi le sephetho sa PAIA se a fetošwa.

Go bohlokwa go lemoga gore o ka romela fela boipelaetšo bja ka gare go dikgoro tša mmušo tša bosetšhaba, tša phrobentshe le tša mebasepala. Ga go tšhepedišo ya boipelaetšo bja ka gare ye e hwetšagalago go dihlongwa tše dingwe tša setšhaba.

Toropokgolo ya Cape Town ke mohlala wa mmušo wa masepala wo boipelaetšo bja ka gare bo ka romelwago go yona. Sekhwama sa Dikotsi tša Mebileng ke mohlala wa sehlongwa sa setšhaba seo e sego karolo ya mmušo wa bosetšhaba, wa phrobentshe goba wa selegae, ka ge se hlomilwe ke molao (Molao wa Sekhwama sa Dikotsi tša Mebileng), gomme ka fao boipelaetšo bja ka gare bo ka se dirwe kgahlanong le tšona.

3.4.1.1 Naa ke mang yo a ka dirago boipelaetšo bja ka gare?

Mokgopedi yo a dirago kgopelo ya PAIA go sehlongwa sa bosetšhaba, sa diphrobentshe goba sa masepala gomme a ganwa ka phihlelelo ya pego o na le tokelo ya go dira boipelaetšo bja ka gare. Se se dirwa ka go tlatša Foromo ya B ya PAIA gomme wa e tlatša le sehlongwa sa setšhaba sa bosetšhaba, sa phrobentshe goba sa masepala. Khopi ya Foromo ya B e ka hwetšwa wepsaeteng ya dihlongwa tša maleba ebile e hwetšagala kantorong ye nngwe le ye nngwe ya Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa.

Ge e le gore boipelaetšo bja ka gare bo ama sehlongwa goba motho ofe goba ofe wa boraro, sehlongwa sa setšhaba seo se amogetšego boipelaetšo bja ka gare se rwele maikarabelo a go ikgokaganya le dihlongwa goba batho ka moka ba boraro bao ba amegago. Dinyakwa tša tsebišo le tša tlhagišo di swana le tšeo di nyakeggao tša kgopelo ya PAIA ya mathomong.

Batho ba boraro le bona ba dumeletšwe go dira boipelaetšo bja ka gare kgahlanong le dipheho tše di dirilwego ke sehlongwa sa setšhaba sa go fa phihlelelo go pego ye itšego.

3.4.1.2 Naa o ka dira boipelaetšo bja ka gare neng?

Mokgopedi a ka dira boipelaetšo bja ka gare kgahlanong le sephetho sa sehlongwa sa setšhaba ka mabaka ao a latelago:

- » Mokgopedi ga se a kgotsofala ka ga ditšhelete tše di lefšago tša kgopelo.
- » Mokgopedi ga se a kgotsofatšwa ke sephetho sa go fa katološo ya matsatši a 30 go sehlongwa sa setšhaba go fetola kgopelo.
- » Mokgopedi ga se a kgotsofatšwa ke mokgwa wo dipego di fiwago ka ona o sa swane le wo a kgopetšego gore di fiwe ka ona, gomme mokgopedi a dumela gore nkabe go se gwa ba morwalo gore sehlongwa sa setšhaba se fe dipego ka mokgwa wo di bego di nyakwa ka ona.

3.4.1.3 Naa nka dira boipelaetšo bja ka gare bjang?

Boipelaetšo bja ka gare bo swanetše go dirwa ke mokgopedi mo matsatšing a 60 ka morago ga go amogela go gana kgopelo ya PAIA ya mathomong. Se se dirwa ka go tlatša Foromo y a B le go e romela go kgoro ya mmušo ya bosetšhaba, ya phrobentshe goba ya masepala.

Mmušo wa Bosetšhaba	Ge kgopelo ya PAIA e dirwa go kgoro ya bosetšhaba, mokgopedi a ka dira boipelaetšo bja ka gare le Tona ya kgoro yeo.
Mmušo wa Phrobentshe	Ge kgopelo ya PAIA e dirwa go kgoro ya phrobentshe, mokgopedi a ka dira boipelaetšo go Molekgotlaphethiši wa kgoro yeo.
Mmušo wa Masepala	Ge kgopelo ya PAIA e dirilwe go kgoro ya masepala, mokgopedi a ka dira boipelaetšo go meyara wa masepala woo, goba go sepikara sa masepala woo, goba go motho ofe goba ofe yo a rometšwego ke Lekgotla leo le Masepala la masepala woo.

Foromo ya B e tlišwa go Mohlankedi wa Tshedimošo/Motlatšamohlankedi wa Tshedimošo yona yoo a gannego kgopelo ya mathomong, yo ka morago a kgopelwago go e romela go motho wa maemo a godimo.

SE KAONE SE O SWANETŠEGO GO SE LEMOGA

Ge boipelaetšo bo nyaka gore tsebišo e fiwe motho wa boraro (ke gore, ge tshedimošo e na le tshedimošo ya sephiri ka ga motho yo mongwe, go swana le tshedimošo ya sephiri, tshedimošo ye itšego ya kgwebo, tshedimošo ya dinyakišišo ka ga motho wa boraro), , gona boipelaetšo bo swanetše go dirwa mo matsatšing a 30 a ka morago ga ge tsebišo e filwe motho wa boraro.

Mokgopedi o swanetše go romela boipelaetšo bja ka gare go Mohlankedi wa Tshedimošo wa sehlongwa sa maleba ka poso, ka fekese goba ka emeile.

Boipelaetšo bja ka gare bo swanetše go ba le hlogotaba ya boipelaetšo bja ka gare, mabaka a go thekga boipelaetšo bjoo, gomme bo akaretše tshedimošo efe goba efe ye nngwe ye e tsebjago ke motho yo a dirago boipelaetšo.

Ge mokgopedi a nyaka go tsebišwa ka ga sephetho sa mabapi le boipelaetšo bja ka gare ka mokgwa wo o fapanego, (go tlaleletša phetolo ya go ngwalwa), o swanetše go fa mokgwa wo o ratwago gomme a fe tshedimošo efe goba efe ye e hlokegago.

3.4.1.4 Naa go direga eng ge boipelaetšo bja ka gare bo dirwa ka morago ga letsatšikgwedi la mafelelo la nako ye e beilwego?

Ge boipelaetšo bja ka gare bo dirwa ka morago ga ge lebaka la nako la matsatši a 60 le fedile, sehlongwa sa setšhaba sa maleba se swanetše go amogela boipelaetšo bjoo ge go fiwa lebaka leo le kwagalago leo le dirilego gore boipelaetšo bjoo bo dirwe ka morago ga nako. Ge sehlongwa sa setšhaba sa maleba se sa amogele boipelaetšo bja ka gare bjo bo tlišwago ka morago ga nako, se swanetše go fa motho yo a dirilego boipelaetšo bjoo tsebišo.

3.4.1.5 Naa ditšhelete tše di lefšago tša boipelaetšo bja ka gare ke dife?

Mokgopedi yo a dirago boipelaetšo bja ka gare o kgopelwa go lefa tšhelete ye e beilwego Ge e le gore tšhelete ya boipelaetšo e dirwa ka morago ga go dira boipelaetšo, sephetho sa mabapi le boipelaetšo se ka fegwa go fihla ge tšhelete yeo e lefša.

NAA NKA DIRA KGOPELO KA KGORONGTSHEKO KG AHLANONG LE SEPHETHO SA SEHLONGWA SA SETŠHABA?

Ee. Ge e le gore mokgopedi o atlegile ka boipelaetšo bja gagwe bja ka gare kgahlanong le sehlongwa sa setšhaba, goba ge e le gore sehlongwa sa setšhaba se ganne go amogela boipelaetšo bja ka gare bjo bo dirwago ka morago ga nako, goba ge e le gore mokgopedi o kwešitšwe bohloko ka tsela efe goba efe ka lebaka la sephetho seo se dirilwego ke sehlongwa sa setšhaba, mokgopedi a ka dira kgopelo ya kimollo go kgorotsheko ka go dira kgopelo mo matsatšing a 180 a ka morago ga go amogela sephetho (go latela kahlolo ya Kgorotsheko ya Molaotseo - go hwetša tshedimošo ka botlalo, bona ka mo fase). Mokgopedi goba motho wa boraro a ka dira kgopelo go dikgorotsheko ka morago ga ge tshepedišo ya go dira boipelaetšo bja ka gare e phethilwe.

3.4.2 Kimollo ya Semolao kgahlanong le Dihlongwa tša Phraebete

Ge mokgopedi a se a kgotsofatšwa ke sephetho seo se dirilwego ke hlogo ya sehlongwa sa phraebete, go fa mohlala ka go gana phihlelelo, go tsenya ditšhelete tša phihlelelo, goba go katološa lebaka la nako leo phetolo e swanetšego go tlišwa ka lona, mokgopedi a ka dira kgopelo go kgorotsheko mo matsatšing a 180 ka morago ga go hwetša sephetho seo se bakilego go ngongorega fao. Sephetho sa sehlongwa sa phraebete se tla lekodišišwa ke kgorotsheko gomme sephetho se tla dirwa ke dikgorotsheko ge eba go ka fiwa phihlelelo goba aowa.

BRUMMER KG AHLANONG LE TONA YA KGORO YA TLHABOLLO YA TŠA LEAGO

Ka mo tabeng ye dikgorotsheko di boletše gore lebaka la mathomong la matsatši a 30 ka fase ga PAIA leo ka lona mokgopedi a ka dirago kgopelo go dikgorotsheko ge a se a kgotsofatšwa ke sephetho sa Mohlankedi wa Tshedimošo le be le se la lekana go ka tšea sephetho sa toka ya molao. Ka fao go ile gwa tšewa sephetho sa gore nako ya matsatši a 30 e be e se ya nepagalaa gomme e swanetše go katološwa go ba matsatši a 180. Kahlolo ye e laeditšwe ka go Molao o moswa wa Tšhireletšo ya Tshedimošo ya Sephiri wo o bolelago gore go na le lebaka la nako la matsatši a 180 a gore bagopedi ba romele ngongorego go Molaodi wa Tshedimošo, ka morago ga go šomiša tshepedišo ya PAIA ya go fihlelela pegu ya sephiri.

Melato ya mabapi le phihlelelo ya tshedimošo e tla theeletšwa pele ga Dikgorotsheko tša Maseterata bjalo ka kgorotsheko ya mathomo, ka ge go hlagišitšwe ka go karolo ya 79 ya PAIA le gape ka go Dikgorotsheko tša Godimo.

3.4.3 Naa go tla direga eng ka ga molato wa ka ka kgorotshekong?

Go na le dipoelo tše mmalwa tše di ka kgonagalago ge o iša molato wa PAIA go kgorotsheko. Ka morago ga go theeletša mahlakore ka moka a molato, moahlodi yo a lebeletšego molato o na le maatla a go fa taelo yeo e lokilego e bile e lekalekanyago. Yona e ka akaretša taelo ye e: (1) tiišetšago, fetošago, goba e tlošago sephetho sa sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete mabapi le kgopelo ya PAIA; (2) kgopelago sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete go tšea kgato ye itšego goba go se tšeye kgato ye itšego; (3) fa taelo ya molao, taelo ya kwano, kimollo ye itšego, goba ya tefelo; goba (4) ya ipiletša gore go lefše ditshenyegelo tše itšego.